

PRAVDA, OBJEKTIVITA A HODNOTY: PRÍSPEVOK KONCEPCIE SOCIÁLNEJ OBJEKTIVITY H. LONGINO DO SÚČASNÝCH DISKUSÍ

Mariana Szapuová

Resume: Ideál objektivity vedeckého poznania sa tradične spája s chápaním vedy ako „hľadania pravdy.“ Vo filozofii 20. storočia sa klasický pojem objektivity ako hodnotovej neutralily stal predmetom viacerých polemík a sporov, ktoré pretrvávajú aj v súčasnosti. Cieľom príspevku bude predstaviť iniciatívu, zameranú na redefiníciu pojmu objektivity, ktorá sa rozvinuli v rámci feministickkej epistemológie a ktorá objektivitu netematizuje ako protipól hodnotovej viazanosti vedy. Pozornosť budem venovať koncepcii kontextuálneho empirizmu H. Longino a ňou rozpracovaného konceptu sociálnej objektivity.

Resume: The ideal of the objectivity of science is traditionally connected with the concept of science as quest for truth. In 20th century philosophy this understanding of scientific objectivity has been in the centre of various debates and controversies. The paper aims at to present an initiative oriented towards a redefinition of the concept of objectivity which do not see objectivity as an opposition to value ladenness, e. g. the contextual empiricism developed by H. Longino and her concept of social objectivity.

Kľúčové slová: veda, objektivita, hodnotová neutralita, kritika

Keywords: science, objectivity, value neutrality, criticism

Pojem objektivity vedy patrí nesporne medzi tie pojmy, o ktoré sa už dlhodobejšie vedú ostré polemiky až spory, v ktorých vystupuje s nie celkom ustáleným významom. Vo všeobecnosti možno povedať, že od polovice 20. storočia sa vykryštalizovali dve základné skupiny významov pojmu vedeckej objektivity: jedna viaže tento pojem ku konceptu pravdy a k vedeckému realizmu, kým druhá viaže objektivitu k hodnotovej neutralite. Objektivita vedy v prvom zmysle znamená názor, podľa ktorého veda, teda výsledky vedeckého poznania sú adekvátnymi, pravdivými reprezentáciami objektu skúmania, nech je týmto objektom čokoľvek. Objektivita v druhom zmysle znamená názor, podľa ktorého vedecké poznanie nie je ovplyvnené záujmami a hodnotovými preferenciami tých, ktorí vedecké poznanie vytvárajú, považuje sa teda za vlastnosť vedeckého poznávania, resp. jeho subjektu či aktéra, ako aj za vlastnosť vedeckých postupov a metód. „V tomto zmysle pripísať vede objektivitu znamená tvrdiť, že pohľad zabezpečovaný vedou sa dosahuje prostredníctvom nearbitrárnych a nesubjektívnych kritérií pre vytváranie, prijímanie a odmietanie hypotéz a teórií vytvárajúcich tento pohľad“ (Longino 1998, 86). Hoci tieto dva významy sa týkajú odlišných aspektov vedy, v bežnom názore, ale aj vo viacerých epistemologických koncepciách, sú navzájom previazané – veda je objektívna v prvom zmysle vďaka práve vďaka tomu a v dôsledku toho, že je objektívna v druhom zmysle. V tomto príspevku budem uvažovať o objektivite predovšetkým v druhom z vyššie spomenutých významov.

V súčasnosti existujú rozličné názory na to, ako koncept hodnotovej neutrality treba chápať, čo všetko zahŕňa, o aké hodnoty v ňom ide, ako aj na to, či je ideál hodnotovej neutrality dosiahnuteľný a či je vôbec užitočný. To, v čom sa jednotlivé názory zhodujú, je chápanie vedeckej objektivity ako protipólu konceptu hodnotovej viazanosti vedy. V rámci svojho príspevku chcem predstaviť takú koncepciu, ktorá sa rozvinula v rámci feministickej filozofie vedy a ktorá objektivitu netematizuje ako protipól hodnotovej viazanosti vedy, ale ponúka také chápanie, ktoré sa s hodnotovou viazanosťou nevyučuje, ba objektivitu ňou

priamo spája. Takou je koncepcia sociálnej objektivity americkej feministickej filozofky vedy H. Longino.

Východiskovým bodom pre redefiníciu objektivity je pre Longino zdôraznenie sociálneho charakteru vedeckého poznania. Kriticky sa obracia predovšetkým voči (novo)pozitivistickému modelu vedy, spájajúcom objektivitu s vedeckou metódou, s tým, že sú to nesubjektívne a nearbitrárne postupy, ktoré zabezpečujú objektivitu dát, z ktorých sa budujú vedecké hypotézy a teórie. Ako ale uvádza Longino, „ak metóde pripisujeme objektivitu (...), mali by sme sa zaoberať aj tým, v akej miere táto metóda je nástrojom pre posúdenie hypotéz a teórií nepredpojatým spôsobom“ (Longino 1990, 63). Klasický pohľad predpokladá, že objektivita zabezpečovaná metódou znamená, že pomocou vedeckej metódy môžeme posudzovať hypotézy a teórie nepredpojatým spôsobom, pričom predpokladá aj to, že uplatňovanie metódy sa viaže na individuálny subjekt vedeckej práce. Práve individualizmus pozitivisticky orientovanej filozofie vedy je to, čo Longino odmieta a namiesto neho vyzdvihuje myšlienku vedy ako sociálneho poznania. Svojou tézou o sociálnom charaktere vedeckého poznania vstupuje do epistemologického terénu, v ktorom sa veda, vedecké poznanie tematizuje ako prax¹.

Sociálny charakter vedy sa manifestuje v spôsoboch organizácie vedeckého výskumu a distribúcie jeho výsledkov, vo fenoméne epistemickej autority a dôvery (Kitcher 1993), vo vplyve individuálnych či skupinových hodnôt a záujmov na vytváranie poznania (pozri Longino 1990), ako aj v existencii vedeckých disciplín ako „sociálnych podujatí“ (Longino 1990, 67). Vedecké disciplíny, ktoré možno pochopiť ako historicky formovaný spôsob organizácie práce v oblasti vedeckého výskumu a vzdelávania, ako aj spôsob systematizácie

¹ Nie je to terén nový, aj P. Feyerabend navrhoval nahliadať na vedu ako na súbor praxí, relatívne nezávislých oblastí výskumu, vedeckých stratégií, argumentov a domnienok“ (Feyerabend 2001), zo súčasných autorov možno spomenúť S. Fullera (Fuller 2006, 2),

poznatkov, sú svojou povahou sociálne, a to nielen prostredníctvom spoločne zdieľaného jazyka, ale aj tým, že tí a tie, ktorí na ňom participujú, sú vzájomne závislí jeden od druhého a od podmienok, v ktorých pracujú, upozorňuje Longino (Longino 1990: 67). Sociálny charakter vedy sa prejavuje aj v tom, že samotná príprava na vedeckú dráhu je sociálnou aktivitou, niekto sa nemôže vyhlásiť za vedca či vedkyňu bez toho, že by neprešiel príslušným „výcvikom“, vedeckou enkulturáciou, v rámci ktorej si osvojuje nielen v danej vedeckej oblasti používané metódy a nástroje, ale aj istý typ myslenia, isté chápanie toho, čo znamená robiť výskum: každý, kto vo vede pôsobí, „je socializovaný v rámci istých tradícií myslenia, tieto tradície sú predpokladom istého typu ponímania objektivity, pravdy atď.“ (Farkašová 2009, 99,100). Napokon, „vedy samotné patria medzi aktivity tejto spoločnosti a sú od nej závislé úmerne hodnote, ktorú im spoločnosť prisudzuje“ (Longino 1990, 67).

Sociálnosť vedy spája táto filozofka najmä s jej „komunálnym“ a kolaboratívnym charakterom, s tým, že vytváranie poznania sa deje v procesoch vedeckej spolupráce: „vedecké poznanie je koniec koncov produktom mnohých jedincov pracujúcich (...) spoločne (Longino 1990, 67). Subjekty, ktoré sa zúčastňujú tvorby poznania, treba pochopiť ako „výsledok“ mnohorakých vzájomných interakcií a dialógov prebiehajúcich medzi jednotlivými aktérmi a aktérkami. Výsledky vedných a technologických štúdií tiež ukazujú, že vedecký výskum sa v súčasnosti realizuje v „komunitaristickom režime“ (Knorr Cetina 1999, 11). Kolaboratívny charakter tvorby poznania presahuje to, čo sa zvyčajne označuje ako tímová práca; pod pojem vedeckej kolaborácie treba zahrnúť aj také mechanizmy, ako je kolegiálna oponentúra (tzv. peer-review), rozhodovanie o financovaní výskumu prostredníctvom (kolegiálneho) posudzovania vedeckých projektov, ako aj rôzne formy vedeckej komunikácie zabezpečujúce publicitu vedy.

Kolegiálna oponentúra však nie je jediným filtrom, ktorým musia prejsť výsledky výskumu, aby boli uznané za vedecké – dôležité je aj to, ako sa s výsledkami zaobchádza po

zverejnení. “(P)ublikácia v časopise ešte sama osebe neurobí z myšlienky či výsledku pokusu tehlu v stavbe poznania. Ich absorbovanie je zložitejším procesom, ktorý zahŕňa následné citácie, použitia inými či ich modifikácie. Experimentálne dáta a hypotézy nadobúdajú svoju konečnú podobu a stávajú sa akceptovanými ako vedecké poznanie, v konfliktoch a v konfrontácii s množstvom iných pohľadov“ (Longino 1990, 69). Podľa Longino práve publicita vedy je tým centrálnym faktorom, ktorý umožňuje rozvinutie kritiky a tým zvyšuje objektivitu vedy. Publicita vedy má logickú a sociálnu dimenziu: pod sociálnou dimenziu možno rozumieť fakt, že veda – vo väčšine prípadov a aspoň pokiaľ ide o základný výskum – je financovaná z verejných zdrojov, a je verejným zdrojom aj v zmysle využívania vedeckých poznatkov. Logická dimenzia publicity vedy sa spája s intersubjektívnou testovateľnosťou vedeckých hypotéz a s kritizovateľnosťou spôsobov získavania empirických dát a explanačných procedúr. Druhým komponentom logickej dimenzie publicity vedy je skutočnosť, že objekty a javy sveta, na ktoré je výskum zameraný, existujú nezávisle od tohto skúmania a v tomto zmysle stav sveta, ktorý skúmame, je verejný, t. j. dostupný každému. „Tieto dva aspekty logickej publicity vedy umožňujú kritiku vedeckých hypotéz a teórií spôsobom, ktorým napríklad nie je možné kritizovať opisy mystického zážitku či vyjadrenia pocitu“ (Longino 1990, 70).

Ďalej rozlišuje dva typy kritik, ktoré zohrávajú v vede dôležitú úlohu: je to kritika dôkazová (evidential) a konceptuálna. Dôkazová kritika sa zameriava na vzťah medzi empirickou evidenciou a hypotézami, „spochybňuje mieru, v akej uvádzaná evidencia podporuje navrhovanú hypotézu, spochybňuje presnosť, rozsah a spôsob vykonania experimentov a pozorovaní, výsledky ktorých slúžia ako evidencia/dôkaz pre danú hypotézu...“ (Longino 1990, 71, 72). Konceptuálna kritika môže mať viaceré formy: môže spochybniť konceptuálnu spoľahlivosť hypotézy, môže spochybniť konzistentnosť danej hypotézy s platnou teóriou alebo môže spochybniť relevantnosť evidence pre danú hypotézu.

Ide totiž o to že „(...) vzťah medzi hypotézou a dôkazom je sprostredkovaný skrytými predpokladmi, ktoré samy osebe zväčša nie sú predmetom potvrdzovania či vyvracania a môžu obsahovať metafyzické alebo normatívne predstavy“ (Longino 1990,75). Tieto skryté predpoklady tvoria pozadie poznania a zohrávajú úlohu pri prijatí alebo odmietnutí nejakej hypotézy a tým ovplyvňujú aj obsah vedeckej teórie. „Ak obsah teoretických tvrdení nereprezentuje zovšeobecnenie empirických dát, resp. ak obsah observačných výrokov nie je identifikovaný s teoretickými tvrdeniami, tak medzi hypotézami a dátami existuje určitá medzera; ani výber hypotézy nie je nikdy úplne podmienený čisto empirickou evidenciou, teda dátami“ (Longino 2009, 316).

V tomto bode vyvstáva otázka: čo má spoločné problém vedeckej objektivity s doteraz uvedeným? Aby sme spojitosť našli, je potrebné zmeniť pohľad na koncept objektivity – to znamená objektivitu nehľadať ani v metóde výskumu, ani v predpokladanej nezainteresovanosti a nezaujatosti subjektu, ale spájať ju s vyššie naznačenými opismi mechanizmov a procedúr, ktorými sa poznanie vytvára a v ktorých centrálne miesto má práve taká kritika, ktorá sa zameriava na odhalenie skrytých predpokladov, premost'ujúcich evidenciu s hypotézou. Objektivita totiž „vyžaduje, aby sme sa vyvarovali vplyvu subjektívnych preferencií na úrovni presvedčení, tvoriacich pozadie poznania.(...) Aj keď takáto kritika neeliminuje úplne subjektívne preferencie (...) predsa je nástrojom na kontrolu ich vplyvov“ (Longino 1990, 73). Napríklad tým, že skryté predpoklady sa môžu artikulovať a vystaviť kritike zo strany vedeckej komunity, čo následne umožňuje, aby sme ich modifikovali alebo aby sme od nich upustili. Objektivita je teda skôr črtou praxe komunity než vlastnosťou postupu individuálneho vedca. Ak platí vyššie uvedené, že vzťah medzi evidenciou a hypotézou nie je priamočiary, ale sprostredkovaný skrytými predpokladmi, ktoré obsahujú aj normatívne alebo hodnotové predstavy, mechanizmus či „proces, ktorý

vystavuje takéto predpoklady kritike, (...) umožňuje nezávislosť od subjektívnej predpojatosti a teda objektivitu (tamže, 75), ktorá sa tak stáva „stupňovitou“ a „sociálnou“ objektivitou.

Takáto transformatívna kritika však nie je niečo samozrejmé, totiž k tomu, aby sa mohla rozvinúť, sú potrebné isté podmienky. Longino uvažuje o nasledovných podmienkach, ktoré sú zároveň podmienkami objektiviny vedy: Po prvé, v rámci komunit musia existovať uznané a spoločne akceptované fóra či priestor pre kritiku evidencie, metódy, ako aj skrytých predpokladov. Dôležitá je aj existencia všeobecne prijatých štandardov kritiky a tiež to, aby vedecká komunita bola vnímavá voči kritike. Napokon intelektuálna autorita musí byť spravodlivo distribuovaná, musí byť prisúdená rovnako všetkým kvalifikovaným aktérkam a aktérom vedy. Zodpovedanie otázky o tom, či a ako sú tieto podmienky napĺňané v našich domácich podmienkach, v praxi výskumných inštitúcií, nechávam na čitateľku a čitateľa.

LITERATÚRA

FARKAŠOVÁ, E. 2002. Situovanosť vedeckého poznania verzus jeho objektivita (K problematike situovaného poznania vo feministických epistemológiách). *Filozofia*, 2002, 57 (10), 383-392.

FARKAŠOVÁ, E. 2009. Univerzálna veda verzus partikulárne „vedenie“? In: Buraj, I. – Korená, K. (ed.). *Éra globalizácie vo filozofickej reflexii*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 91-105.

FEYERABEND, P. 2001. *Rozprava proti metóde*. Praha: Aurora.

FULLER, S. 2006. *The Philosophy of Science and Technology Studies*. New York, London : Routledge.

LONGINO, H. (1990). *Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton: Princeton University Press.

LONGINO, H. (1991): Multiplying Subjects and the Diffusion of Power. In *The Journal of Philosophy*, vol. 88, no. 11, 666-674.

LONGINO, H. E. (1996): Subjects, Power and Knowledge : Description and Prescription in Feminist Philosophies of Science. In: Keller, E. F. – Longino, H. (eds.): *Feminism and Science*. Oxford, New York : Oxford University Press, 264-280.

LONGINO, H. (1998): Hodnoty a objektivita. *Aspekt*, 1998, (1), 86-96.

LONGINO, H. (2009): Usmerňovanie sociálneho obratu vo filozofii vedy. *Filozofia*, 64 (9), 312-323.

KNOERR CETINA, K. (1999): *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge & London: Harvard University Press.

KOURANY, J. A. (1998): A New Program for Philosophy of Science, in Many Voices. In: Kourany J. A. (ed.): *Philosophy in a Feminist Voice. Critiques and Reconstructions*. Princeton: Princeton University Press, 231-263.

Mariana Szapuová
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
81499 Bratislava
mariana.szapuova@uniba.sk